

UDK:811.163.4'367.633(497.6)

Izvorni naučni rad

Indira SMAJLOVIĆ-ŠABIĆ (Tuzla)

indirasmajlovic@yahoo.com

ANALIZA PRILOŽNIH IZRAZA BOSANSKOHERCEGOVAČKOGA SREDNJOVJEKOVNOG EPIGRAFIKONA

U tekstu je urađena analiza priložnih izraza bosansko-hercegovačkih srednjovjekovnih epigrafa, s osvrtom na njihove funkcije. Posebno su analizirane konstrukcije kojima se određuje mjesto. Analiza će obuhvatiti i priloge s obzirom na vrijeme izvršenja radnje, te s obzirom na način, uzrok i intenzitet. Rad će predložiti i načine tvorbe pojedinih priloga definirana korpusa.

Ključne riječi: *sinsemantični i autosemantični prilozi, atributivni i adverbijalni prilozi, konstrukcije za mjesto, vrijeme, način, uzrok i intenzitet*

Prima elementa

Prilozi su nesamostalne i (uglavnom) nepromjenjive riječi koje se na sintaksičkoj razini mogu integrirati unutar različitih konstrukcija, odnosno mogu stupiti u odnos s drugim, promjenjivim ili nepromjenjivim riječima, a najčešće bilježe poziciju uz glagole, modificirajući ih pojedinačno ili u rečeničnom sklopu. U korpusu bosanskohercegovačkih inkskribiranih stećaka bilježimo sljedeće konstrukcije s priložima:

uz glagol – *Počteno postahъ* i n[a] svoji bašt[i]ni [le]gohъ **Zb4**²⁰⁶₁₃ ;
Ž[ivi]h počteno i slavъno jere znaхъ da je u[mriti]...
Zb4²⁵⁵₇₃ ;

uz pridjev – *počten vitez ovdi ѿd[a]nъ* dojde **Zb3**¹⁸⁷₅₁ ;

uz prilog *sad tuj (tu)* počiva Radosavъ Grubačъ, sadъ mъtavъ
Zb2¹¹²₅₇ ;

uz zamjenicu – *nikada mnogo ne imah, a nikada ništa* nesta **Zb2**¹¹⁵₅₉ .

Prilozi se s obzirom na postanak dvojako diferenciraju: jednima je osnova zamjenica, a drugima imenica ili pridjev. S tim u vezi, prvi se nazivaju nepunoznačnim (sinsemantičnim) ili zamjениčkim priložima, a drugi punoznačnim (autosemantičnim) ili imenskim priložima. U odnosu na značenje razlikuju se: adverbijalni (označavaju mjesto, vrijeme, uzrok, cilj, namjeru i sl.) i atributivni (označavaju osobine, svojstva, način vršenja radnje, intenzitet...).

U korpusu staroslavenskih priloga, zamjeničkih je manje od imenskih i oni se tvore tako da se osnovnom dijelu neke zamjenice (npr. *k-*, *t-*, *s-*, *ov-*, *on-*, *i* (= *j*_б) od *kъ*, *tъ*, *sъ*, *ovъ*, *inъ* ili *vsъ*) dodaju nepromjenjive čestice za oznaku načina (*-ako*: *kako*, *tako*, *ovako*, *onako*, *inako*, *jako*), smjera (*-amo*, *-ođu*: *kamo*, *tamo*, *sêmo*, *ovamo*, *onamo*, *inamo*, *jamo* – *kôđu*, *tôđu*, *ovôđu* itd.), vremena (*-gda*: *kъgda*, *tъgda*, ili s vokaliziranim *ъ*, *ь*: *kogda*, *togda*, *jegda*) ili stupnja (*-lb*, *-li*, *-lê* s vokaliziranim prethodnim *ъ*, *ь*: *kolъ*, *koli*, *kolê*, *tolъ*, *toli*, *tolê*, *jelъ*, *jeli*, *jelê*, *seli* itd.) (Hamm, 1974: 181). U korpusu srednjovjekovnih bosanskohercegovačkih epitafa zamjenički prilozi bilježe veću frekvenciju (prilozi za način: *kako*, *tako*, za mjesto: *ovdje*, *tu*, za smjer: *ovamo*, za vrijeme: *sad*, *kada*, *nikada*, stupnja: *toliko*) od imenskih priloga koji se tvore uglavnom od pridjeva tako da im se uzme akuzativ jedn. u srednjem rodu *vrъrъno*, *virno* **Zb3** $\frac{182}{49}$, **Zb 4** $\frac{241}{53}$, $\frac{245}{57}$ počteno **Zb4** $\frac{206}{13}$, $\frac{324}{149}$, *pravo* **Zb 4** $\frac{241}{53}$, $\frac{245}{57}$, **Zb 2** $\frac{93}{41}$, *glasovito* **Zb 4** $\frac{226}{37}$, *slavno* **Zb4** $\frac{255}{73}$.

Dodatne funkcije priloga unutar zadanoga korpusa bismo mogli definirati na sljedeći način:

- mogu izmijeniti smisao rečenice:

A se leži *napokon* (*konačno*) i Rabrenъ Vukićъ Dolinovićъ **Zb3** $\frac{176}{45}$ (definiramo kao adverb, dakle uz moguće protezanje na propozicije i partikule)

- mogu izmijeniti prijedložnu frazu

Bodoše me, i sъkoše me, i [oder]aše, i *tuj* (*tu*) smrъti ne dopadoh, i umrъhъ na roš[s]tvo [Hris]tovo... **Zb4** $\frac{224}{35}$, *kada* htehъ pobiti (živjeti) *tada* i umrъhъ **Zb 4** $\frac{306}{129}$, *nikada mnogo* ne imahъ, a *nikada ništa* nesta **Zb 2** $\frac{115}{59}$

Adverbijalni prilozi Konstrukcije za definiranje *locusa*

Prilozi najčešće znače prilike i okolnosti u kojima se vrši glagolska radnja, iskazujući razliku u *locusu*, *tempusu* i *modusu*. Sve tri semantičke grupe formalno se razlikuju samo kod priloga koji su načinjeni od zamjeničkih osnova. „Zamjenički prilozi kao *tako*, *ovako*, *onako*, su oblici srednjega roda zamjeničkih pridjeva *takъ*, *onakъ*, *ovakъ*. Od osnove pokaznih zamjenica *ov**, *on**, nastali su i zamjenički prilozi *ovdje*, *ondje*“ (Matasović, 2008: 249), npr. počten vitez *ovdi* ђd[a]нъ *dojde* **Zb3** $\frac{187}{51}$, A se neka se zna tko *ov[de]* [l]eži Tvrъ[tko] M[il]carića m[i] sinъ [sa] svojom Ružomъ **Zb4** $\frac{215}{21}$, Da se zna, *ovde* Vukmane leži **Zb3** $\frac{200}{61}$, A se leži *ovde* Stepko Radivojevićъ **Zb4** $\frac{320}{145}$.

Prilozi dolaze u službi priložnih oznaka i to čini *primum* njihove sintaktičke službe. Markirajući glagolsku radnju, prilozi često preciziraju razliku u *locusu*. Kad govorimo o prilozima za izražavanje prostora, recimo da ih treba podijeliti u tri skupine: prilozi mjesta, cilja i smjera (Kuštović, 2009: 21). Dakle, u mjesne priloge ubrajamo one koji odgovaraju na pitanje *gdje* (*kȃde*) i na pitanja o cilju kretanja *kamo* (*kamo*) i na pitanja o putu kretanja *kuda* (*kvdu*). Razlike između te tri vrste priloga ipak postoje, ali samo kad je riječ o zamjениčkim prilozima. Sufiksi koji stoje uz osnovu priloga kazuju je li riječ o prilogu mjesta, smjera (cilja) ili puta kretanja. Kod ostalih priloga kriterij za raspoređivanje leksema u priloge smjera ili u priloge mjesta je glagol koji je vezan uz prilog. Ako uz prilog dolazi glagol kretanja, govorimo o prilogu smjera, a ako uz prilog dolazi „statični“ glagol, govorimo o prilogu mjesta (Kuštović, 2008: 269). Primjenimo li tu konstataciju na srednjovjekovni bosanskohercegovački epigrafigon, bilježimo konstrukcije sa glagolima koji označavaju *stationis* na koje se vezuju sljedeći prilozi koji označavaju prostor u blizini govornika: *ovdje*, *ovamo*, i prilog *tu* (*tui*) koji označava prostor u blizini sugovornika. Kod priloga *ovdje* zapažamo nepadežni dh-formant (*njem. nichtkasuelle Formantien*) kojeg ne nalazimo u deklinaciji ie. prajezika (Ivšić, 1970: 337). Oblik *a se* bilježi semantički *specificum* forsirajući starije zamjениčko značenje koje se širi na priložno značenje (*ovdje*). S druge strane ovaj arhaični oblik zbog frekvencionog udjela predstavlja i pojavni *specificum* epigrafigona, iako se javlja i u novijim oblicima *ovdi*, *ovde*, *ovĉe*, *ovdie* (*ovdje*) koje potvrđujemo u kontekstu teritorijalne međudijalekatske različitosti i eonimskoga raspona koji je svjedočio migracije a sa time i *comutationis* paleografski, leksički, semantički i morfološki.

Sama pojava epigrafa ima dvojaku intenciju: s jedne strane ostavljanje eonimima u spomen vlastito bitisanje – važnost apostrofiranja ličnoga imena (usljed čega možemo pratiti razvoj antroponimijske formule), i s druge strane htijenje da se istakne mjesto na kome je pokojnik živio – važnost rodnog locusa ili locusa na kome je pokojnik doživio slavu (s tim u vezi mjestima se često priskrbuju formule: *na svojeji zemli*, *na svojoj baštini*, *na plemenitoi*). U nastojanjima oplodotvorenja intencija služe dvije recepture: u prvome slučaju koristeći zamjениčko značenje *ovaj* uglavnom u sklopu s imenicom, u drugome priložno značenje *ovdje* uglavnom s glagolom. Tome u prilog idu i konstrukcije s novijim oblicima: A sije ovaj krsta (krst) ^{Božičko (Božička)} **Zb4** ³¹⁹/₁₄₃, Da se zna, *ovĉe* ^{Vkmane} *leži* **Zb 3** ²⁰⁰/₆₁, *Ovdie leži* ^{Mitran} **Zb 4** ²⁸¹/₁₀₁. Zaključit ćemo da je oblik *a se* starije zamjениčko značenje proširio na priložno značenje mjesta.

Kako se svako razdoblje odlikuje specifičnostima uvjetovanim stepenom razvoja lingvistike toga perioda, svaka je dijalektologija slika

lingvističkih ostvarenja, a ista u srednjovjekovnome bosanskohercegovačkome periodu oplodotvoruje *integrūm*, uz povremena interferiranja, četiri pisma i tri književna jezika i izravno svjedoči nestabilnu dijalektološku shemu. Tezu o ikavskoj genezi u govorima na terenu Hercegovine svjedoči oblik *a si*, kojeg uporedo sa oblikom priloga *ovdi* (Foča, XV–XVI stoljeće) sa ikavskim refleksima jata, nalazimo na prostorima koji su i danas (uglavnom) markirani ikavskim govorima i to na području zapadno od Neretve, kao i u međuriječju Bosne i Vrbasa odakle se prema mišljenju Belića ikavizam počeo razvijati na sve strane (Peco, 2001: 50). Kasnije širenje teritorije Bosne značilo je i širenje ne samo ikavizama kao bosanskoga pisanog manira već i širenje ijekavizama kao dijalekatske osobine, koja vazda i nije morala biti donesena migracijama, već je ponegdje bila i zatečena, starinačka odlika, kakav je slučaj npr. u istočnoj Bosni (Jahić, 2000: 121). Dakle, kako glas jat još uvijek nije ostvario *stabilis*, nailazimo na zanimljivost postojanja tzv. *pojave miješanih refleksa jata*, prvenstveno ekavsko-jekavskih, koji su u bosanskohercegovačkomu ijekavsko-ikavskom kompleksu neočekivani (Bulić, 2009: 94). Tome u prilog ide i hipoteza o jatu s etiketom glasa e-tipa u korpusu staro(crkveno)slavenskih tekstova. Isto svjedoče i različite refleksije jata u primjerima priloga *ovdje*: *ovde* (Bileća, XVI–XVII), *ovde* (Rudo, XV; Stolac, XVI), *ovdie* > *ovdje* (Derventa, XVI). Navedeni primjeri predstavljaju svojevrsni determinator Pecine teze o tzv. *spornim ijekavizmima*, odnosno o priložima sa partikulom *-de*. Većina takvih priloga u ijekavskom književnom izgovoru ima danas *-dje*: *ovdje*, *ondje*, *svagdje*, *nigdje*. T. Maretić (Maretić, 1931: 54) za te priloge kaže da imaju – ijekavski refleks *ћ* mjesto izvornog samoglasnika *-e*. Tu se realizira obrnuti prijelaz, tj. iz *e* u *ћ*, što nalazimo u mjesnim priložima *gdje*, *ovdje*, *ondje*, koji u staroslavenskom jeziku imaju na kraju *-e*. Dakle, to su „superjekavizmi“ koje prihvata i književni jezik (Peco, 1967: 94). Dalje se o fonetskim oblicima ovih priloga kaže da u narodnim govorima nemaju potvrde, a budući da su srednjovjekovni bosanskohercegovački epitafi inskribirani čistim narodnim jezikom oni su ujedno i potvrda autohtonih jezičnih oblika. Ta vrlo česta natpisna formula „*A se neka se zna*“ ili „*A se leži*“ se uspoređuje s rimskim *sepultus*, odnosno kršćanskim *depositus*. Bliže paralele te epigrafske rimske formule nahode se u izričaju HSE – *Hic situs/sita est* (Toynbee, 1996: 76) koja, u kasnijem razdoblju, s kraja natpisa seli na početak u obliku *Hic jacet*. Sličnu formulu bilježimo i u evanđelju po Luci *As ležitosъ* (Luka, II₃₄). Prateći navedenu recepturu uočavamo preinake na domaćem regionu, najprije u korpusu bliskih nam crnogorskih epigrafskih natpisa: **HIE REQUIESCIT** – *Ovdje počiva* (Šekularac, 1994: 53, 99), **HIC IASET** – *Ovdje počiva* (Šekularac, 1994: 75), **HSE LEŽI** (Šekularac, 1994: 257), kao i u domaćem korpusu: **HSE LEŽI** (Vego, 1964: 39). Zadržava se

postupak svojevrstne intertekstualnosti, odnosno metatekstualnosti, ali se sa procesualnošću razvija specificum pri inkorporiranim adaptacijama i adaptacijama, što će rezultirati različitim modusima invokacija.

U početnoj fazi u uobičajenoj formulaciji – *a se ležit*, bilježimo realiziranu konstrukciju s oblikom glagola u 3. licu jednine sa T na kraju, što se veoma rijetko inskribiralo na natpisima. Navedeno T u staroslavenskim spomenicima je redovna pojava ali unutar topikalnoga korpusa bilježimo pomenuto T samo s jednim primjerom: *a se ležita dva Vlahova sinъ* (Vego, 1964: 21).

Na arhaičnost na leksičkoj razini upućuje pokazna zamjenica *se*: *se ležitъ*, a ta se formulacija često rabi na početku ili na kraju natpisa, u ustaljenim sintagmama odnosno (pokazne zamjenice *sъ*, *si*, *se*): *s/sa/si bilig, si kami*, ali i u nevezanoj uporabi: *se crki, sei knige, se zida*. Prateći mutacije invokacijskih formula kod domaćih dijaka primjećujemo i konstrukcije s integriranim različitim deklinacijskim oblicima pokazne zamjenice *sъ* (što je posljedica različite implementacije klasičnog obrasca mehke promjene), što će stvoriti poteškoće u transkripciji i transliteraciji natpisa. Dakle, bilježimo dvojake formulacije: konstrukcije s zamjenicama koje su primile priložno značenje i konstrukcije s pokaznim zamjenicama. Njihovu različitost možemo pratiti u sljedećim primjerima, prateći njihove potencijalne ekvivalentne formulacije, odnosno primjenjivost ili hibridnost istih:

A si bilig Sulimana Oškopice **Zb 4** ²³⁰/₄₁ > Ovdje bilig Sulimana Oškopice.
 > ~~A-ovaj~~ bilig Sulimana Oškopice.
 (! kraj rečenice)
Si hram ponovi pop Vučoslav 17-3 > Ovaj hram ponovi pop Vučoslav...
 > ~~Ovdje~~ hram ponovi pop Vučoslav...

Pratimo i pojavnost oblika koje ne potvrđuju deklinacija pokazne zamjenice *sъ*. Većina padežnih završetaka zamjenice *sъ* formirala se pod utjecajem mehke promjene iako korijenski suglasnik *-s nije mehki ali je zato osnovski samoglasnik mehak: **sъ*. Odstupanja od ustaljenih oblika mehke promjene odnose se na one padeže koji se u mehkoj promjeni završavaju na -*ъ*: npr. *N^ъIII^ъ*, ali *CH* i *CHII-ъ*, *ъ*: *N^ъIII^ъ*, ali: *CHII^ъ*, -*ъ*: *N^ъIII^ъ* ali: *CHII^ъ*. Već u staroslavenskom periodu nastali su analogijom prema složenoj promjeni novi oblici kao što je nominativ jednine muškog roda *СъИ* ili *CHИ*, *CEИ* i *CH*, u srednjem rodu: *CHИѢ*, u ženskom *CHII-ъ* (Đorđić, 1975: 110). Također, zamjenica *sei* je stari oblik zamjenice u ruskom jeziku sa značenjem *ovaj*, što se može pratiti kao istočnjački utjecaj.

Razlučivanje pojavnosti priloga od pokaznih zamjenica definiramo i kontekstualnošću natpisa kao snažna potentata eonimske održivosti, stacionisa, intencije opominjanja (*ne tikaj, klet i proklet bio* i sl.), kako bi u

neki mah kapitalistički izrazili svojinu, te prezentirajući *stabilis* markirali mjesto koje već postaje reprezentativno: na *svojoj zemlji*, na *plemenitoj*, na *svojoj baštini ili kućnici* (u suprotnom se ističe: *legoh u tuđoj zemlji a biljeg mi stoji na baštini*). Sa tako definiranom intencijom nužnija je inkorporacija priloga za *locus*, a ne zamjenice, koji odgovara na pitanje *gdje?*, što se kao forma zadovoljava produženim: *legoh na svojoj baštini* i sl.

U svrhu istoga potvrđivanja je i činjenica da unutar topikalnoga korpusa uglavnom nailazimo na pokazne priloge koji označavaju prostor u blizini govornika ili sugovornika, priloge koji označavaju mjesto, dok ne bilježimo nijedan primjer za označavanje cilja ili smjera, čime se potencira prostorni značaj. Također, pored starijeg oblika priloga *ovdje* bilježimo pojavnost i različitih deklinacijskih realizacija novijeg oblika pokazne zamjenice *ovaj/ova/ovo*, što je potvrda razlikovnosti ovih dvaju pojavnosti:

a se (kasnije novi oblik *ovdje*) + **ovaj/ova/ovo** (raniji oblik *sb/si/se*)

A se ovoj kamenije uzvuče Radovan **Zb 4** $\frac{209}{15}$; *A sije* leži Pavko R. *Ovi* kami usikoh na se za života

Zb 2 $\frac{51}{9}$; *A se* leži Radosav H. *Ovo* legoh na svojoj plemenitoj; *A se* leži Dobrilo Boban i brat mu Vigan. I

ovo legosmo na svojoj baštini. **Zb 2** $\frac{103}{51}$; *A se* usiječe Radoje kovač *ovaj* oba kamena. **Zb 2** $\frac{105}{51}$

Kako se u staroslavenskome jeziku prilozi građe od osam zamjeničkih osnova, pomoću sufiksa **-de*, **-dē*, **-du*, **-mo* (Đorđić, 1975: 208), njima se uglavnom građe prilozi za mjesto što smo potvrdili prethodnim primjerima različite realizacije priloga *ovdje*. Međutim, sufiks **-de* koji odgovara na pitanje: *na kojem mjestu?* ili *gdje?*, ne dodaje se osnovi od koje je načinjena zamjenica **тъ**, a odgovarajući prilog je **тоу > ту > ту**, a ne **тъде**, kao što su načinjeni prilozi od ostalih osnova *къде*, *сьде*, *овъде*, odnosno, *kada*, *sada*, *ovdje/ovdi/ovde* i sl. Zamjenički prilog za mjesto *tu* unutar našeg korpusa realizira se u primjerima:

i *tu* ne rovo brata Ahmata **Zb 4** $\frac{217}{23}$, i *tu* smrti ne dopadoh **Zb 4** $\frac{224}{35}$

Konstrukcije za definiranje tempusa

Korpus srednjovjekovnoga bosanskohercegovačkog epigrafikona bilježi pet različitih priloga za vrijeme koji sudjeluju u priložnim konstrukcijama s uglavnom preteritarnim glagolima, ali i oblicima prezenta i infinitiva: *davno* ti *samъ legao*, vele ti mi je ležati **Zb 2** $\frac{89}{39}$, *kada htehъ pobiti* (živjeti) *tada* i *umrrōhъ* **Zb 4** $\frac{306}{129}$, *къди hъtrōhъ biti* (živjeti), *тъgi ne bihъ* **Zb 4** $\frac{307}{131}$, *dugo* na zemlji *živjeh* ja - osamdeset i osam ljeta (Dizdar, 1969: 25)

Sa intencijom preciziranja trenutka govornoga čina u sadašnjosti, prilog za vrijeme markira radnju izraženu oblicima prezenta, što možda biva informaciono suvišno: *sad* ^{tui počiva Radosavъ Grubačъ, *sadb* ^{mrъtavъ} **Zb 2** $\frac{112}{57}$, či li je *sade*}

či li neč[e] b[i]ti **Zb 2** $\frac{21}{41}$.

Svi prilozi za izražavanje tempusa u topikalnome korpusu su nepadežni prilozi s d-formantom.

Konstrukcije za definiranje *caususa*

Unutar topikalnoga korpusa bilježimo primjere priložnih izraza za uzrok. Prilog za uzrok u konstrukciji sa starim oblikom prezenta, potvrđuje priložni izraz s transpozicijom u budućnost prezentom na što ukazuje kontekst iskaza: *Vъ ime oca i sin[a] azъ Bogdanъ na Drag[ić]a ђ novi kamen i postavihъ... Zato* ^{molju vas,}

gospodo, ne nastupajte na nъ (nj) **Zb 4** $\frac{253}{69}$, *Va vsej hrvatskoj zemlji bolega č[ovi]ka ne biše, začъ (zato)* ^u

krala Matića u veliki počteni biše, začъ (zato) ^{ot cara turskoga ug[a]rskoj zimli mirъ našahъ biše.} **Zb 4** $\frac{276}{93}$

Međutim, priložna oznaka zamjeničkoga tipa *zato*, služi i kao tekstna veza, tj. kao kauzalno-konsekutivni zamjenički konektor. Upućivačko-zamjeničkim konektorima svojstveno je da zamjenjuju manje ili veće tekstne cjeline i upućuju na njih (Pranjeković, 2007: 361). Tako se konektorom *zato* navedenom u primjeru izmjenjuje cijeli prethodni dio teksta i upućuje na nj, pa bi taj konektor, kad bi se eksplicirao, zapravo značio: *na Drag[ić]a ђ novi kamen i postavihъ. Molju vas, gospodo, ne nastupajte na nъ (nj).*

Atributivni prilozi

Konstrukcije za definiranje *modusa*

Prilozi za način u analiziranome korpusu najčešće su oblikom potpuno jednaki s oblikom pridjeva srednjega roda. Oni se, istina, često razlikuju po akcentu, a uvijek se razlikuju po službi u rečenici. Pridjevi uvijek stoje uz imenice odgovarajućeg oblika i njih određuju, a prilozi za način određuju uglavnom glagole: *počteno postah* **Zb 4** $\frac{206}{13}$, *služih pravo* **Zb 4** $\frac{241}{53}$, *počteno i glasovito prebihъ* **Zb 4** $\frac{226}{37}$, *sam bilъ њko* **Zb 4** $\frac{205}{11}$, *zъ 1* $\frac{1}{13}$, *počteno i virno služaše* **Zb 1** $\frac{12}{27}$.

Prilozi za *locus* i *tempus* mogu se oblikovati pomoću posebnih sufiksa, dok prilozi za *modus* uglavnom od oblika neličnih zamjenica, i to od nominativa ili akuzativa jednine srednjega roda, npr. *kako*, *tako*, *toliko* i sl. Potvrdili smo ih u sljedećim oblicima:

Da je znati svakomu čoviku *kako* stekohь blago i š njega pogibohь **Zb 1** $\frac{13}{29}$

Neka se zna *kako* probi Raosav Vukičevićь putь **Zb 3** $\frac{124}{9}$

Človčče, *tako* da nijesi proklet **Zb 2** $\frac{95}{43}$

Čoče, *tako* da si blag **Zb 2** $\frac{98}{47}$

Ћ sam bil *kako* i vi ćete biti *kako* i Ћ **Zb 3** $\frac{138,143}{19,23}$

Treba istaći da bi u zadnjem primjeru značenje moglo biti i vezničko, s obzirom na mogućnost preobrazbe: ja *sam bil kao šo ćete i vi biti, vi ćete biti kao i ja*.

Konstrukcije za definiranje intenziteta

U konstrukciji za definiranje *intenziteta*, prilog specificira glagolski oblik aktivnoga participa preterita II koji se ne javlja u sastavu složenih glagolskih oblika već u specifičnim komunikativnim uslovima usljed kojih, potpomognut prilogom, preuzima na sebe (budući da je pomoćni glagol izostavljen) ulogu iskazivanja onoga što bi gramatički modus saopštavao, dok gramatički modus biva orijentiran oblikom aorista (3. lice množine) koji markira radnju izvršenu znatno prije trenutka govornoga čina, što pravi diferencijaciju u odnosu na moguću konstrukciju s perfektom koji iskazuje prošlu radnju bez ikakvih podataka o vremenskom razmaku između njezina vršenja i gvornoga čina. Pri tome oblik aktivnog participa preterita II biva sam po sebi specifičan jer je u pitanju glagol četvrte infinitivne vrste (*stsl. sьbljudati, -ajq, -aeši; sьbljusti, -udq, -udeši* – čuvati, ispuniti, rukovoditi se), te se na infinitivnu osnovu dodao prvobitni sufiks za preteritarni oblik aktivnoga participa **-us*, pri čemu je osnovski samoglasnik prešao u neslogotvorni glas **-i > *-j* (kao pri građenju oblika za 1. lice jedn. prezenta *NOшж > NOŠq > NOSJq*): *sьbljudati > sьbljudiq > sьbljudiju*. Zatim primjećujemo pogriješku dijaka koji sa ispuštanjem grafema *j* stvara oblik drugoga glagola (*sьblqđiti, -oždq, -odiši* – predati se razvratu) sa posve drugačijim značenjem.

a se pisa Vukaš[i] svomь g[ospo]d[i]nu Ra[do]bi koji me *biše veomь sabludiju* (čuvao) **Zb 4** $\frac{253}{69}$
(*njem. nichtkasuelle Formantien* s m-formantom: *velьmi* – veoma)

Zaključak

Sinsemantični i autosemantični, atributivni i adverbijalni prilozi u korpusu bosanskohercegovačkoga srednjovjekovnog epigrafikona uglavnom nalaze pozicije unutar konstrukcija s glagolima, modificirajući ih pojedinačno ili u sintagmama, specificirajući ih u odnosu na mjesto, vrijeme,

uzrok, način i intenzitet, prema govornim sudionicima i trenutku govornoga čina. U topikalnome korpusu zamjenički prilozi bilježe veću frekvenciju od imenskih priloga koji se tvore uglavnom od pridjeva. U konstrukcijama sa glagolima koji označavaju *stationis* vezuju se prilozi za mjesto u arhaičnim i/ili nepravilnim oblicima koji predstavljaju *specificum* ovoga epigrafičnoga, ali i u novijim oblicima koje potvrđujemo u kontekstu teritorijalne međudijalekatske različitosti i eonimskog raspona koji je svjedočio migracije a sa time i *comutationis* paleografski, leksički, semantički i morfološki. Izrazitu frekventnost bilježe prilozi s nepadežnim formantima (*njem. nichtkasuelle Formantien*): *ovdje, kada, tada, sude, toliko, mnogo, veoma* i dr. Osnovnim stečkovnim htijenjem da se istakne mjesto na kome je pokojnik živio – važnost rodnog locusa ili locusa na kome je pokojnik doživio slavu, najfrekventnijim ističe se oblik *a se (ovdje)* čije se starije zamjeničko značenje proširilo na priložno značenje mjesta.

Izvori

- Vego, Marko: Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine, zbornik I–IV, Izdanja Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1962–1970.

Literatura

- Belić, Aleksandar: Istorija srpskohrvatskog jezika, Univerzitet u Beogradu, Dušan Ristić, Beograd, 1962.
- Bulić, Refik: Iz bosanske dijalektologije, d.o.o. PrintCom, Tuzla, 2009.
- Damjanović, Stjepan: Staroslavenski glasovi i oblici, Zagreb, 1995.
- Đorđić, Petar: Staroslovenski jezik, Matica srpska, Beograd, 1975.
- Grupa autora: Sintaksa savremenog srpskog jezika, Prosta rečenica, Matica srpska, SANU, Beograd, 2005.
- Hamm, Josip: Staroslavenska čitanka, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
- Hamm, Josip: Staroslavenska gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
- Ivšić, Stjepan: Slavenska poredbena gramatika, Školska knjiga, Zagreb, 1970.
- Jahić, Dževad, Ismail Palić, Senahid Halilović: Gramatika bosanskoga jezika, Dom štampe, Zenica, 2005.
- Jahić, Dževad: Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
- Karl, Brugman, B. Delbrück: Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II, Berlin, 1916.

- Kuštović, Tanja: Prilozi mjesta i smjera u staroslavenskom jeziku i hrvatskoglagoljskim tekstovima 14. i 15. stoljeća, Slovo: časopis Staroslavenskog instituta, No. 56–57, Zagreb, 2008. Str. 269–286.
- Kuštović, Tanja: Prilozi za izražavanje prostora // Prostor u jeziku/ Književnost i kultura šezdesetih / Mićanović, Krešimir (ur.). Zagreb : Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, 2009. Str. 21–30.
- Maretić, T.: Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, Naklada jugoslavenskog nakladnog d. d. Obnova, Zagreb, 1931.
- Matasović, Ranko: Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Peco, Asim: Naš jezik knj. XVI, sv.1–2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, 1967.
- Peco, Asim: Sa naših jezičkih izvorišta, Od Kulina bana do naših dana, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.
- Pranjković, Ivo, Josip Silić: Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Šekularac, Božidar: Tragovi prošlosti Crne Gore, Srednjovjekovni natpisi i zapisi u Crnoj Gori kraj VIII – početak XVI vijeka, Cetinje, 1994.
- Toynbee J., Death and burial in the Roman world, 06, 24752: Pontia Prima / heic est sita / nolei violare, John Hopkins University, Baltimore London, 1996.
- Vuković, Jovan: Sintaksa glagola, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1967.

Indira SMAJLOVIĆ-ŠABIĆ

AN ANALYSIS OF ADVERBS AND ADVERBIAL PHRASES OF BOSNIAN-HERZEGOVINIAN MEDIEVAL EPIGRAPHS

The text provides an analysis of adverbs and adverbial phrases of Bosnian-Herzegovinian medieval epigraphs, with an emphasis on their function. Adverbs of place are analyzed separately. The analysis will also include the adverbs of time, manner, cause and intensity. Finally, the paper presents the ways of formation of individual adverbs within the defined corpus.

Key words: *synsemantic and autosemantic adverbs, adverbs of time, place, manner, cause and intensity*